

تاتارلىق ادبىيەت تەتقىقاتى

ۋىلىتق بىلەر

شىنجاڭ خەلق باسپاسى

قازاق ادبىي شىنجاڭ قازىناسى

ۋالتىق بىلەر

شىنجاڭ خالىق باسپاسى

ۋۈرۈمچى 2009

图书在版编目(CIP)数据

哈萨克民间文学大典. 民间舞蹈: 哈萨克文/布尔力克 编
— 乌鲁木齐: 新疆人民出版社, 2009. 6

ISBN 978 — 7 — 228 — 12394 — 0

I. 哈... II 布... III. ① 哈萨克族—民间文学—作品综合集—中国—哈萨克语(中国少数民族语言) ② 哈萨克族—民族舞蹈—哈萨克语(中国少数民族语言) IV. I277

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2009)第 068245 号

责任编辑: 苏里坦汗
责任校对: 哈力木拉提
封面设计: 夏提克

哈萨克民间文学大典—
民间舞蹈 (哈萨克文)

布尔力克 编

新疆人民出版社出版

(乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮政编码: 830001)

新疆新华书店发行

新疆八百印务有限公司印刷

880×1230 毫米 32 开本 6.125 印张

2009 年 6 月第 1 版 2009 年 6 月第 1 次印刷

印数: 1 — 3000

ISBN 978 — 7 — 228 — 12394 — 0 定价: 12.00 元

از ۇلتىز تايگىداۋلى كىتاپتارىن شىعارۋعا ارناالغان مەملەكەتتىك قارجى ارقلى دىمەلگەن نىشان

全国少数民族出版资金资助项目

جاۋاپتى رەداكتور: سۇلتانقان سىلىتجان ۇلى
كوررەكتور: قالمۇرات جارمۇقامەت ۇلى
مۇقاپاسىن جوبالاعان: شاتتىق ائىسا

قازاق اۋىز ادەبىيەتىنىڭ قازىناسى —

ۇلتتىق بىلىم

باسپاغا داينىدىغان: بىرلىك ناۋكەن ۇلى

*

شىنجاڭ خالىق باسپاسى باستىردى
(ئۇرۇمچى قالاسى، وگتۇستىك ازاتتىق كوشەسى، 348 - ۇلا)

شىنجاڭ شىنخۇا كىتاپ دۇكەنىنەن تاراتىلدى
شىنجاڭ باباي باسپا ستەرى شەكتى سەرىكتىگىندە باسلىدى
فورمات 1/32 1230 × 880، 6.125 باسپا تاباق

2009 - جىل، ماۋسىم 1 - باسپاسى

2009 - جىل، ماۋسىم 1 - باسلىۋى

تىراجى: 3000 — 1

ISBN 978 — 7 — 228 — 12394 — 0

باغاسى: 12.00 يۋان

باسپادان

قازاق حالقىنىڭ اۆز ادەبىيەتى ءوزىنىڭ كوركەمدىك -
يدەيالىق نارىمەن، ەستەتيكالىق قۋات - تەگەۋرىنىمەن، ءتۈر -
جانرلارنىڭ مولدىمەن، تاقىرىپتىق جانە سىۋجەتتىك
بايلىمەن، قوعامدىق - ەۋمەتتىك جانە تاريىلىك تەرەڭ ءمان -
مازمۇنىمەن ەرەكشەلەندى . ول كۈنە تاس داۋىرىندە پايدا بولپ،
تۈركىلىك تۈستى باستان كەشىرگەن، ودان بەرى دە قازاق
حالقىنىڭ قالىپتاسۋ تاريىمەن بىتە قايناسپ، بىرگە جاساپ
كەلە جاتقان تەڭدەسى جوق رۋحاني مۇرا. ول بايىرىعى اتا -
بابالارىمىزدىڭ نانم - سەنىمدەرىنەن، تاريىمەن، تۇرمىس -
تىرشىلىگىنەن، اسىل - ارمانى، بىلىك مۇراتىنان جان - جاقىتى
مالۇمات بەرەدى ءارى ۇلتتىق رۋحاني مادەنيەتتىڭ عاسىرلار
تىزبەگىندەگى تاريىي وزگەرىسەن، ەتيكالىق سانامەن قارايلاس
ءجۈرپ وتكەن جولدىن دا كوز الدىمىزعا ەلەستەتە الادى . اۆز
ادەبىيەتنىڭ شىعارۋشىسى دا، تاراتۋشىسى دا، تىڭداۋشىسى دا -
حالىق. سوندىقتان، ول شىن مانىندە، حالقتىڭ ءوز ەنشىسى
بولپ تابىلادى. ياعنى اۆز ادەبىيەتى - حالق
شىعارماشىلىقىنىڭ ايرىقشا سالاسى، اۆزىشا شىعارىلىپ، اۆزىشا
تاراعان كوركەم ادەبىي تۈنىدىلاردىڭ جىيىنتىق اتاۋى. سونىمەن
بىرگە، عىلىم مەن مادەنيەتتە «حالق شىعارماشىلىعى»،
«حالقتىڭ اۆزىشا ءسوز ونەرى» دەيتىن اتاۋلار دا وسىعان جاقىن
ماعىنادا قولدانىلادى. 1846 - جىلى اعلىشىن عالمى ۋىليام
تومس ۇسىنعان فولكلور (اعلىشىنشا حالق دانالىعى) ءسوزى دە

اۋىز ادەبىيەتى اتاۋى ءۇشىن حالقارالىق عىلمىي اتاۋ رەتىندە قابىلدانغان. بۇلاردىڭ قاي - قايسىسى دا ءبىرىنىڭ ورنىنا ءبىرى قولدانىلىپ كەلەدى. باتىس ەۋروپا، امەرىكا، اۋسترالىيا حالقتارىنىڭ ءعىمىندا بۇل ءسوزدىڭ ماعىناسى تىم اۋقىمدى، ول حالقتىڭ كىسىم - كەشەك، قۇرال - جابدىق، ادەت - عۇرىپ، تۇرمىس - سالت، نانسىم - سەنىسىم، سونداي - اق، ءتۇرلى كوركەمونەرىن (پوەزيا، مۇزىكا، ءبى، ويۋ - ورنەك، توقىما ونەرى، ت. ب) تۇتاستاي اتاۋ ءۇشىن قولدانىلادى. بۇل جاعىنان العاندا ول تەك اۋىز ادەبىيەتىن عانا ەمەس، «ەتولوگيا»، «ەتنو مادەنىيەت» دەيتىن ءعىمدارمەن دە ساباقتاسىپ، ماعىنالاسىپ جاتادى. قازاق ادەبىيەت تانۋ عىلىمىنداى «اۋىز ادەبىيەت» دەگەن ءعىم دا «فولكلوردىڭ» وسى مانىمەن ساباقتاس دەپ قاراۋعا ابدەن بولادى. بۇلار ءبىرىن - ءبىرى تولىق سىپاتتاي بەرەدى. اۋىز ادەبىيەتىن زەرتتەيتىن عىلىمدى «فولكلور» دەپ اتاۋىمىزدا وسىعان بايلانىستى.

ءبىز وسى ءستانىمدى باسشىلىققا الا وتىرىپ، قازاق ادەبىيەتىنە ەڭبەك سىڭىرگەن ءبىر ءبولىم عالىمداردى نەشە مارتە شەكە ءتۇيىستىرىپ «قازاق اۋىز ادەبىيەتىنىڭ قازىناسى» دەگەن فولكلور اتاۋىنا سىيىمدى تاقىرىپنا ۇلاسىپالى كىتاپ شىعارۋدى مىندەتكە الدىق. ماقسات — فولكلورعا جاتاتىن دۇنيەلەردى شاما بار تولىق قامتىۋ. ويتكەنى، كوشپەلى قوعامدا فولكلور بەلگىلى ءبىر الەۋمەتتىك توپتىڭ عانا شىعارماشىلىعى ەمەس، جالپى حالقتىڭ حانى مەن قاراسىنا، باتىرى مەن بىيىنە، بايى مەن كەدەيىنە ورتاق ونەر، امبەگە تىيەسەلى مۇرا. سول تۇستا بۇكىل قوعام اۋىزشا ونەر مەكتەبى بولدى. وسىعان لايىق اۋىز ادەبىيەتىنىڭ جۇگى دە وراسان زور بولدى. حالقتىڭ تاريحي زەردەسى، فىلوسوفىالىق وي - تۇيىنىندەرى، پەداگوگىكالىق

تاجىرىيەسى، ادامگەرشلىك ولشەمدەرى، كاسپىتىك ادەبىيەتكە
۶تان كوركەمدىك سۇرانستارى، تەاتىلىق ونەرگە تىەسەلى ەسەسى
اۋىز ادەبىيەتىنە جۇكتەلدى. ۶س جۇزىندە اۋىز ادەبىيەتىنىڭ
ارالاسپايتىن سالاسى قالعان جوق. ۶بىز بايىمىرى اتا -
بابالارىمىزدىڭ وسىنداي ونەر مەكتەبىنەن جارالغان بارلىق
دۇنيەلەرىنىڭ باسىن بىرىكتىرىپ جالپى حالققا، كەلەر ۇرپاققا،
زەردەلى زەرتتەرمەندەرگە تابىس ەتۋ ماقساتىندا «قازاق اۋىز
ادەبىيەتىنىڭ قازىناسىن» الدارىڭىزعا تارتتىق.

قازاق اۋىز ادەبىيەتى ۇلكەن تۇلعالان باسپا ۶سوز بەتتەرىندە
جارق كورىپ بولدى. ۶باراق، ۶الى دە شاشىراندى كۇيدە. رەفورما
جاساپ، ەسك اشۇدان بەرگى (30 جىل بويى شىنجياڭ حاللىق
باسپاسىنان اڭىز - ەرتەگىلەر، قارا ولەڭدەر، قىسا - داستاندار،
قازاق ەمىشلىگى، دەنە تارىيە، ۇلتتىق اس - تاعامدار، ت.ب.
فولكلورعا قاتىستى دۇنيەلەر ۇزبەي جارق كورىپ كەلەدى.
1979-جىلدان باستاپ «شالەين» جۇرنالىن شىعارىپ اۋىز
ادەبىيەتىنىڭ العاشقى سونى مۇرالارىن جىناپ، تۇڭعەش توپتا
باسلىم كورسەتتى. ۶بىز بۇل جولى وسى نۇسقالاردى نەگىزگە
الا وتىرىپ جانە ەلىمىزدىڭ ۶شى - سىرتىندا باسلىم تاپقان
نۇسقالارىن سالىستىرۋ، سارالاۋ، تولىقتاۋ، رەتتەۋ ارقىلى
جانرلار بويىنشا جۇيەلى قۇراستىرىپ وتىرمىز.

قازاق اۋىز ادەبىيەتىنىڭ ۶تۇر - جانرلارى مول جانە كۇردەلى
بولىپ كەلتىندىكتەن جانرلىق جاقتان ۶بولۋ بىزگە قىيىندىق
تۇدىردى. ۶تۇرلى تانىمدار ارا تالاس - تارتىستان سولق اقىندار
ايتىسى، اڭىز - ەرتەگىلەر، باتالار، جاتىلىتپاشتار، جۇمباقىتار،
جىراۋلار جىرلارى، زاڭ - جارعىلار، كۇلىدىرگىلەر، قارا
ولەڭدەر، قىسا - داستاندار، ماقال - ماتەلدەر، مىسال -
تامىسلەر، تۇرمىس - سالت جىرلارى، ۇلكەكلەر، ۇلتتىق

ويندار، خالق اندەرى، شەجەرە، شەشەندىك سوزدەر دەپ ون
 سەگىز توپقا جىكتەدىك. عىلمىي بولۇپ جاعىنا قاتالاق تالاپ
 قويغانىمىز بىن كەيىر وقشاۋ قالاتىن جانرلاردى وسى توپتىك
 ئىجايلى بىرىنە تەلىدىك. مىسالى: مىفتەرگە قايسىلار جاتادى،
 ائىزدارعا قايسىلار جاتادى دەگەن سياقتى ماسەلەرگە كەلگەندە
 پىكىر بىرلىگىنە كەلە الماعاندىقتان «ئىز - ەرتەگىلەر» دەگەن
 بىر اتپەن جىبەرىپ ئىجايىنا قاراي ورنالاستىردىق. ماقال -
 ماتەلدەر بۇدان بۇرىنقى باسلىمداردىك جانە شەتەلدەگى
 باسلىمداردىك بارىندە تاقىرىپتارعا بولىنگەن، بىراق، مۇندايدا
 ماقال - ماتەلدەر وتە كوپ قايتالانادى، ويتكەنى، قازاقتىك بىر
 ماقالى بىرنەشە ماعىنا بەرىپ، بىرنەشە تاقىرىپتى قامتىدى.
 سوندىقتان، بىز الفاۋىت تارتىپكە سالىپ (بىرىنشى جولدىك
 بىرىنشى دىبىسەن نەگىزگە الىپ) شىعاردىق. خالىق اندەرىنىك
 قاي بىرىن الساق تا تۇلىۋ ائىزى، تارىخى بار ەرى خالىقتىق
 قاسىيەتى بويىنشا كوپ ۋارىانتى. بىز خالىق اراسىنا ەك كوپ
 تاراعان بىر نەمەسە بىرنەشە ۋارىانتىن نەگىز ەتتىك. سونىمەن
 بىرگە مۇمكىندىگىنشە ەك بايرىعى نۇسقاسىن ۋەدى ولشەم
 ەتتىك. ال، بەتاشار مەن باتالار تومىنا دا وسى ۇردىستى
 ۇستاندىق، نەگىزىنەن خالىقتىق سىپات العان تۇندىلاردى
 بەردىك. قالعان پىكىردى وقىرمان ۇز قولدارىنا العان سول
 ايتار دەپ وسى بويىنشا باسۇعا كەلىستىك.

شىنجياڭ خالىق باسپاسى
 2008 - جىل، شىلدە

مازمۇنى

1. قازاقتىڭ حالقتىق ءبي ونەرى
5. ءبي جونىندە جالپى تۇسىنىك
12. ءبي ونەرىنىڭ پايدا بولۋى
14. ءبيدىڭ قوعامدىق رولى
15. 1. ءبيدىڭ تانىمدىق رولى
16. 2. ءبيدىڭ ەستەتىكالىق رولى
17. 3. ءبيدىڭ تارىيەلىك رولى
17. 4. ءبيدىڭ بەرەكە - بىرلىك جاقتالى رولى
19. 5. ءبيدىڭ مادەنىي كوڭىل اشۋ مەن ەنە شىقتىرۋ جاقتالى رولى
20. بىدەگى كوركەمدىك ەرەكشەلىك
20. 1. ءبيدىڭ كوركەمدىك سىپاتى
21. 1. ءبيدىڭ قوزغالمالى سىپاتى
24. 2. ءبيدىڭ ىرەقتىق سىپاتى
26. 3. ءبيدىڭ لىرىكالىق سىپاتى
28. 4. ءبيدىڭ تۇسپالدىق، سىمۋولدىق سىپاتى
30. 5. ءبيدىڭ كورنىستىك (فىگۇراللىق) سىپاتى
32. 2. ءبي ونەرىنىڭ بەينەلەۋ تاسلىدەرى
32. 1. ءبي ارەكەتى
36. 2. ءبي قىممەتلىك تىزىمى
37. 3. كورنىستىك فىگۇرا (ۋلگى)
39. 4. قول يشارات
40. 5. بىدەگى وپىرازا مىمىكا
42. ءبي سىمۋولى
43. ۋنسىز تەاتىر

- 45.....ئىدىڭ تۈرلەرى
- 46.....1. ئىدىڭ وزىنىڭ رولىنا قاراي تۈرگە بولىنۇى
- 46.....1. ئۆزى شاتتانۇ سىپاتتى بىلەر
- 48.....2. بەينەلەۋ سىپاتتى بىلەر
- 49.....3. ئۆزى شاتتانۇ مەن وزگەلەردى شاتتاندىرۇ ئوزارا توعساق بىلەر
- 49.....4. ئىدىنى تاساتتىق ئىيى
- 50.....2. ئىدىڭ قولدانغان تىلىنە قاراي تۈرگە بولىنۇى
- 50.....1. كلاسسىكالق ئىي
- 53.....2. بالەت ئىيى
- 55.....3. خالىق ئىيى
- 59.....4. وسزامان ئىيى
- 61.....5. دوستىق ئىيى
- 66.....3. ئىدىڭ پىشمىنە قاراي بولىنۇى
- 66.....1. كوڭىل كۈيلى ئىيى
- 67.....2. ۋاقىعالى ئىيى
- 68.....3. ئان - ئىيى
- 69.....4. جەلىلەس ئىيى
- 70.....5. مۇزىكالق تارىخى ئىيى داستان
- 71.....6. ئىيى تەاترى (بالەت)
- 75.....4. بىگە قاتىناسقان ادام سانىنا قاراي تۈرگە بولىنۇى
- 75.....1. جەكە ئىيى
- 76.....2. قوس كىسىلىك ئىيى
- 77.....3. ئۇش كىسىلىك ئىيى
- 78.....4. توپتىق ئىيى
- 80.....ئىشى تۇرالى جالىپى تۇسىنىك
- 80.....1. ئىشى
- 80.....1. كاسپىتىك ئىشى
- 83.....2. كاسپىتەن سىرتقى ئىشى

2. بېشىنىڭ ئېيى ۋېرازىن سومداۋداغى رولى مەن ماڭىزى 84
3. ئېشى نەمەسە كەيپكەر ۋېرازى 89
1. ئېشىنىڭ يېدەگى ۋېرازى سومداپ شىغۇنىداغى ئۇش وتكەل 90
2. ئېشى ئۆزىن يېدەگى كەيپكەرلەرگە اينالدىرۋداغى ەكى رەتكى شارىقتاۋ 91
4. ارتىستىڭ تەمپەرەمەنتى 92
1. ۋىسزەمانغى سەزىم زەرتتەۋ ئىلمىنىڭ تەمپەرەمەنتى تۈسىندىرۋى 93
2. ئېي شىعارماسىن ۋىرىنداۋدىڭ ئېشى تەمپەرەمەنتى قوياىتن تالابى 95
3. يېشىدەگى تەمپەرەمەنت ۋېرازى مەن شەبەرلىكتىڭ ئۇزارا اسەرى 99
- ئېي جاساۋ تۇرالى ئېلىم 103
1. يىگە مائەريال تالداۋ 103
1. ئېي تاقىرىبى 103
2. ئېي تاقىرىبىنىڭ ئۆرلەرى 104
3. ئېي تاقىرىبىن قالاي تالداۋ كىرەك 106
2. ئېي تاقىرىبى مەن كۆركەمۈنەرلىك قۇرىلىمى 109
1. يېدەگى باس تاقىرىپنىڭ بەلگىلەنۋى مەن تەرەڭدەۋى 109
2. ئېي قۇرىلىمى 111
3. ئېي ئىلىن تالداپ پايدالانۇ 114
1. ئېي قىمىلى، ئېي قىمىل تىزبەگى مەن شىكى زاتىداڭ كەلۋ قاينارى 114
2. ئېي قىمىلى مەن ئېي قىمىلى تىزبەگىنىڭ ۋەڭدەلپ كەمەلدەنۋى 116
3. ئېي ئىلى قىمىلىن تاڭداۋ جانە جاسامپازدىقپەن قولداۋ 120
4. ئېي قىمىلىنىڭ جوبالانۋى 123
1. ئېيى تاپقىرلاۋدا شەشۋدى قاجەت ەتەتن ئۇشش شارى 123
2. كۆڭىل كۈيلى ئېي. ۋاقىيەلى ئېي، بالەت تەاتىرى قىمىلىدارىنىڭ جوبالانۋىداغى ۇقاس زانغىلىقتار 124
3. جەكە ئېي، قوس كىسىلىك ئېي، ئۇش كىسىلىك ئېي جانە تۈپتىق

- 128..... بىدەگى قىمىلدارنىڭ جوبالانۇى
- 132..... 5. ئىيدىڭ باستالۇى مەن اياقتالۇى
- 133..... 1. ئىيدىڭ باستالۇىن ورنالاستىرۇدلى بىرنەشە ئۇرلى ئادىس - امالدار
- 136..... 2. ئىيدىڭ اياقتالۇىن شەشۇدەگى بىرنەشە ئۇرلى ادستەر
- 139..... 6. ئىي ۋاقيىعالىعى مەن ونداعى ئمان - جايلار
- 139..... 1. ئىي ۋاقيىعالىعى
- 140..... 2. بىدەگى ئمان - جاي (جاي - چاپسار)
- 141..... 7. ئىيدىڭ شارىقتاۋ شەگىنىڭ شەشىمى
- 143..... 1. تەز قارقىندى رىتىم، قىزۇدا سۇراپىل جاسالغان قىمىل ارقىلى
- 143..... 2. ئىيدىڭ كۈردەلى دە جوعارى تەحنىكالىق قىمىلمەن شارىقتاۋ شەگىنە
- 143..... 3. ئان نەمەسە ادام داۋىسىن پايدالانىپ، ورتانى قىزدىرۇ ماقساتىندا
- 144..... 4. قايىشلىقتىڭ شوغىرلى ئۇيىنىن پايدالانا وتىرىپ، شارىقتاۋ شەك
- 145..... 5. ەكى ئۇرلى ئادىستى بىرىكتىرىپ قولدانۇ جانە باسقا ئادىس - امالدار
- 147..... 8. ئىي سوراينى سالى
- 148..... 1. ئىيدىڭ جىلجىمالى سىزىعى مەن ونىڭ ەرەكشەلىكتەرى
- 150..... 2. ئىيدىڭ جىلجىمالى سىزىقتارىن قولدانۇداعى وزگەرىستەر
- 151..... 3. قوس جەلىلەس جولدىڭ قولدانىلىۇى
- 151..... 4. ئىي كورىنىسىنىڭ رولى ئارى ونى كوركەمونەرلىك ئىبر جاقىتلى ەتۇ
- 151..... ۶. ئادىسى

قوسىمىشا:

- قازاق يىلەرىندەگى ۇنەمى قولدانىلاتىن قىمىلدار كورىنىسى مەن ولاردىڭ
- 160..... اتالۇى
- 185..... ەسكەرتۇ

قازاقتىڭ حالقتىق ʼبىي ونەرى

ʼبىشىنىڭ قوزغالمىسى مەن دەنە قىممىلى ارقىلى كوركەم وبرازدى بەينەلەيتىن، ۇلتتىق ساھنا ونەرى. قازاقتىڭ حالقتىق ʼبىي ونەرى ەرتە زاماننان قالپتاسقان، حالقىمىزدىڭ اسا باي اۋىز ادەبىيەتىمەن، ʼان - كۈيلەرىمەن، ʼداستۇرلى تۇرمىس سالتىمەن بىتە قايناسىپ كەلە جاتقان ەل مۇراسى بولپ تابىلادى.

ھالىقتىڭ كوركەمدىك ويىنىڭ ʼبىر كورىنىمى رەتىندەگى ʼبىي ونەرى ۇزىنىڭ ەستەتيك بولمىسىندا قازاق جۇرتىنىڭ جالپى دۇنيە تانىمىنا ساي ارمان - مۇراتتارىن بەينەلەيتىن قىممەتلىك جۇيەسىن قالپتاستىرعان. قازاق ھالىقى ەلگى ʼبىي ونەرىنىڭ داستۇرىمەن ورنەگىن ساقىاپ، ۇزىنىڭ رۇھانى قازىناسىمەن ۇشتاستىرا وتىرىپ، ھاسىرلار بويى دامىتقان. قازاق ʼبىيى ھالىقتىڭ تىرشىلىك - تىنىسىن، ادامنىڭ ئايىپىغا كوز قاراسىن، دۇنيە تانىمىن ايشىقتايتىن ونەر رەتىندە وركەندەۋدە. قازاق ʼبىيىنىڭ كەيىر قىممەتلىك قوزغالمىستارى، باقىسى - بالىلارنىڭ ويىندارى ارقىلى قالپتاسقان. ولار قوبىز اسپابىمەن بىرگە، سوقپالى مۇزىكا اسپايتاردىڭ كومەگىمەن دە وزدەرىنىڭ باقىسلىق، بالىلارنىڭ ۇردىستەرىن كۇشەيتىپ وتىرعان.

قازاق ʼبىي ونەرى سىنكرەتتىك تۇردە دامىپ، باسقا ونەر تۈرلىرىن ʼناسىھاتتاۋ مەن اقپاراتتىق تۇردە بەكىتۋ جانە كەينىگى ۇرپاققا جەتكىزۋ بارىسىندا وزىندىك ماڭىزدى رول اتقاردى. ەلگى بىلەردىڭ بايىرى تۈرلىرى بىزگە جەتپەگەن. ʼبىراق، ھالىق اراسىندا ʼبىي قىممەتلىرىن مەڭزەيتىن يەنىلار ۇلتتىق ويىندار مەن سالت جورالار دا ساقىتالغان. تارىخى جانە ەتنوگرافىيالىق ەرەكتەردە قالپتاسۋ نەگىزدەرى بارلىعى اتقارىلادى. قازاق بىلەرىنىڭ دەنى كوشپەلى مالشىنىڭ تۇرمىس

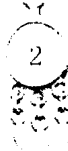

ترشلىگىن، تابىعات كورىنىستەرس ۇلتتىق تانىم - تالعامعا ساي كوركەم بەينەلەندى. قازاق بيلەرىندە اياق - قول قيمىلىنان يىق قيمىلى باسما، ويناقي قوزعالسقا نەگىزدەلگەن. مىسالى:

1. «قاراجورعا» — قازاقتىڭ حالقى ءيى

مۇزىكالىق ولشەمى 4/4: «قاراجورعانى» حالقى كۇيلەرى «قاراجورعا» نەمەسە «بوز ايىردىڭ»، سۇيەمەلىمەن جانە «قاراجورعا بولماسا» دىڭ ءسانى كەلمە، قوس ەتەك كويلەك كيمەسە، قىزدىڭ ءسانى كەلمە... دەپ باستالاتىن حالقى انىمەن جىگىتتەر توبى (جەكەدە) ورنىدايدى. ءبي جورعانىڭ جۇرىسىمەن العىر بيشىلەردىڭ قيمىلىن بەينەلەيدى. ءبي تۇڭعەش 1934 - جىلى مۇختار اۋەزوۋ «ايمان - شولپان» اتتى شىعارماسىن ساھنادا ورنىداغاندا قويىلدى. «قاراجورعا ءيى» جۇڭگو مەن سىرتقى موڭغۇلىيا قازاقتارى اراسىندا دا كەڭ تارالغان.

2. «ايۋ ءيى» — قازاقتىڭ كۇلدىرگى ءيى

مۇزىكا ولشەمى 4/4. ءبي دابىل اسپاسىنىڭ سۇيەمەلىمەن ورنىدايدى. اڭشىلىققا بايلانىستى تۇعان. ورمان - تاۋلى جەردى مەكەندەگەن قازاقتار اراسىندا كوپ تارالغان. وندا اڭشىنىڭ ورماندا كەزدەسكەن اڭقاۋ ايۋدى تاپقىرلىقپەن شاپشاڭ ءارى ەپتى قيمىل جۇرىسىمەن الداۋى، سوڭىندا كوڭىلى شات اڭشىنىڭ قايتا - قايتا باسنى شىكە الپ اۋناپ تۇسۋدەن ابدەن قالجىراغان ايۋعا ءمىنىپ كەتە بارۋى ءبي تىلىمەن ورنەكتەلەدى. «ايۋ ءيىنىڭ» كوپتەگەن نۇسقالارى بار. «جورعا ايۋ»، «اقساق ايۋ»، ت.ب.

3. «بۇركىت ءيى» — قازاقتىڭ حالقى ءيى

مۇزىكا ولشەمى 4/4. ورتاشا ەكىپىندى. دابىلدىڭ سۇيەمەلدەۋىمەن

ورىندالادى. نەگىزىنەن، موڭغۇلىيادا تۇراتتىن قازاقتار اراسىندا كەڭ تارالغان. «بۇركىت ءيىي» بۇركىت پە بۇركىتشىنىڭ (ساياتشىنىڭ) قىممىل - ارەكەتىن بەينەلەيدى.

قازاقتىڭ توپتىق جانە جەكە ءيىشى ورىندايتىن حالق ءيىي بارشلىق. ولاردىڭ نەگىزگى مۇزىكا ولشەمى $4/2$ ، بولپ كەلسە برعالى ەكىندى، جىلدام بولادى.

4. «كوكپار» — قازاق حالقىنىڭ ۇلتتىق ءيىي

ات ۇستىندە كورسەتىلەتىن ۇلتتىق سپورت ويىندارىن (كوكپار، بايگە، اۋدارسپاق، ت.ب.) بەينەلەيدى. حالق كۇيى «قارا جورعانىڭ» سۇيەمەلىندە ورىندالادى، برعالى وتە ەكىندى كەلەدى.

5. «كوبەلەك» — قازاق حالقىنىڭ ۇلتتىق ءيىي

وسى اتتاس كۇيدىڭ سۇيەمەلىمەن بيلەنەدى. مۇزىكا ولشەمى 2. ءۇش ءبولمىدى. ءبىرىنشى جانە ءۇشىنشى ءبولمىنىڭ برعالى جىلدام، ەكىنشى ءبولمى لىرىكالىق باسەڭ ەكىندە ورىندالادى. ءبي كوبەلەكتىڭ ۇشىپ - قونۇپ، قانات قلعىستارىن، تالعى باسقاسىمىل - ارەكەتتەرىن بەينەلەيدى.

6. «اققۇ» — قازاقتىڭ حالق ءيىي

«اققۇدىڭ» كۇي براعىنا ساي اققۇ قۇستىڭ قانات قلعىسىن، ۇشار قىمىلىن بەينەلەيتىن تارتىمدى ءبي.

7. «اساتايىق» — قازاق حالق ءيىي

«اتا تولعاۋى» كۇيىنىڭ سۇيەمەلىمەن ەكىندى برعاقتا ورىندالادى.

مۇزىكا ولشەمى 4/2. ونى قولدارىنا اسا تايلاق ۇستالغان ءبىر توپ ءيىشى بىلەيدى.

8. «قۇداشا» — قازاق ءيى

مۇزىكالىق ولشەمى 4/2. وسى اتتاس حالق ءانى نەگىزىندە بىلەنەدى. جەكە ورنىداۋدا بىلەنەتىن اسەم برعاقتى، شاپشاڭ دا ويناقتى ءبي. بىدە قۇداشا قىزدىڭ ەركە — نازدى قىمىلى اسەم بەينەلەنەدى.

9. «قوسالقا» — قازاق ءيى

داۋلەتكەرەيدىڭ وسى اتتاس كۈيىنىڭ برعاعىمەن قىزدار توبى ورنىدايدى. مۇزىكا ولشەمى 4/2. بيشىلەر اسەم لەرىك. برعاقيەن ويناقتى ءارى نازىك قىمىلدار جاساۋ ارقىلى قازاق قىزدارىنىڭ سىرشىل جان دۈنيەسىن، ءيىازى مىنەزى مەن سۇلۋلىعىن بەينەلەيدى.

10. «شاشۋ» — قازاق ءيى

برعاقتى وتە ەكىپىندى. مۇزىكا ولشەمى 8/6. العاش 1934 — جىلى «قىزجىبەك» وپەراسىندا ورنىدالادى. ءبي حالقتىڭ ادەت — عۇرىپ داستۇرلەرىنىڭ ءبىرى — جاس جۇبايلارعا باقتى تىلەپ، ولارعا شاشۋ (قۇرت، برىمشىك، وركە — مەيزىز، تەڭگە، ت.ب.) شاشۋ سالتىن بەينەلەيدى.

11. «تەپەڭكوك» — قازاقتىڭ ساداقى ونەرىن بەينەلەيتىن ءيى

وسى اتتاس حالق كۈيىنىڭ سۈيەمەلىمەن ورنىدالادى. مۇزىكا ولشەمى 8/6 جانە 8/9. ءبي جىڭىتتەردىڭ ات جارىسىن، ساداق تارتۋداى

مەرگەندىگىن، قىلىش سايىسىنداعى ەپتىلىگى مەن شەبەرلىگىن،
سونداي - اق، توزىمىدىلىگىن بەينەلەيدى.

12. «ورتەكە» — قازاقتىڭ ەرتەدەن قالپىتاسقان حالقۇيى

ونىڭ قۇرشاق - تەكە، جەكە ءيىشى جانە بيشىلەر توبى ورنىدايتىن
تۈرلەرى بار. بىرىنشىسىندە ۇستەل ۇستىنە ورناتىلعان قۇرشاق
تەكەنىڭ ايلعى، موينى، دەنەسى قوزعالمالى ەتىپ جاسالدى دا، جىڭشىكە
جىپتەر ارقىلى دومبراشىنىڭ ساۋساقىتارىنا بايلانادى. كۇي تارتىلعاندا
ساۋساقىتاردىڭ جوعارى - تومەن قوزعالۋىنا وراي قۇرشاق - تەكەنىڭ
دەنە مۇشەلەرى دە قىمىلداپ، كۇي برىلعىنا ساي بىلەپ جۇرگەندەي اسەر
تۋدىرادى. ءبيىدىڭ ەكىنشى تۈرىندە (جەكە ورنىدالۋى) «ورتەكە» ءيىن
الۋان قىمىل - قوزعالىستارمەن مىمىكالىق ارقىلى ورعا تۇسكەن
تەكەنىڭ، ودان شىقپاق بولعان ناتىجەسىن ارەكەتىن بەينەلەيدى.
«ورتەكەنىڭ» ءۇشىنشى ءتۈرىن «سوقىرتەكە» بيشىلەر توبى ورنىدايدى.
مۇندى جاستار دوڭگەلەنە قول ۇستاسىپ، اندەتە ءجۈرىپ بىلەيدى.
ورتاداعى كوزى بايلاۋلى ادام شەڭبەرەگىنىڭ بىرەۋىن ۇستاۋعا
تىرىسادى. ۇستالىعان ويىنشى «ايىپىن» وتەگەن سوڭ كوزىن بايلاپ،
ورتاعا شىعادى، ءسويتىپ، ويىن - ءبيى ودان ارى جالعاسا بەرەدى.
دەمەك، بۇل ايتىلىمدار قازاقتىڭ حالقتىق ءبيى ونەرى جايىندا
كەلتىرىلگەن شاعىن مىسال عانا. تومەندە جالپى ءبيى تۋرالى نەگىزگى
بىلىمدىك نەزەرىستى تولقىن سولتانبەك ۇلىنىڭ جالپى ءبيى تۋرالى
زەرتتەۋلەرىنەن ۇعنايىق.

ءبيى جونىندە جالپى تۇسىنىك

ءبيى ونەرى — ادامزات تارىخىندا العاش پايدا بولعان كوركەمونەر
تۈرلەرىنىڭ ءبىرى. ول زاماننىڭ، قوعامنىڭ دامۋىنا بلەسىپ، ءوزىنىڭ

